

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

Кафедра сімейної та спеціальної педагогіки і психології

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ,
ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ПСИХОЛОГІЯ СІМ'Ї І СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН»
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 012 Дошкільна освіта

Одеса 2024

УДК 159.922

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
протокол № 13 від 29.06.2024 року*

Рецензенти:

Булгакова О. Ю. – доктор психологічних наук, професор, декан факультету дошкільної педагогіки та психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Тодорцева Ю. В. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Національного університету «Одеська політехніка»

Кримова Н. О. Методичні рекомендації до проведення практичних занять з навчальної дисципліни «Психологія сім'ї і сімейних відносин» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 012 Дошкільна освіта: метод. реком. Одеса, Університет Ушинського, 2024. 63 с.

Методичні рекомендації до проведення практичних занять з навчальної дисципліни «Психологія сім'ї і сімейних відносин» містять: передмову, загальну інформацію про навчальну дисципліну, теми лекційного курсу, плани практичних занять, питання для самоперевірки, вимоги до виконання самостійної роботи, перелік індивідуальних науково-дослідних завдань, тестові питання, глосарій.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ОПИС ТА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
1.1. Опис навчальної дисципліни.....	6
1.2. Критерії оцінювання за різними видами роботи.....	7
РОЗДІЛ 2. ТЕМИ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ	17
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	19
3.1. Теми практичних занять.....	19
РОЗДІЛ 4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	31
РОЗДІЛ 5. ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ	37
5.1. Приблизна тематика есе.....	37
5.2. Методичні вказівки щодо оформлення есе.....	38
РОЗДІЛ 6. КОНТРОЛЬНІ ЗАСОБИ ПЕРЕВІРКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИЧНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	42
6.1. Приклади тестових питань для поточного контролю.....	42
ГЛОСАРІЙ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	55

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Психологія сім'ї і сімейних відносин» належить до переліку обов'язкових дисциплін у підготовці здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 012 Дошкільна освіта, ОПП «Дошкільна освіта. Психологія».

Психологія сім'ї і сімейних відносин має завдання формування у здобувачів вищої освіти уявлень про сім'ю як цілісну систему, динаміку її розвитку та кризові періоди сімейних відносин; сприяння розвитку толерантної свідомості та поведінки в полікультурному світі; формування відповідального ставлення до створення сім'ї на основі усвідомленого ухвалення цінностей сімейного життя, розуміння важливості передавання духовно-моральної та культурної спадщини новому поколінню. Сім'я, її духовне і моральне здоров'я, багато в чому впливає як на ефективність виховання підростаючого покоління, так і на розвиток всього суспільства.

Мета навчальної дисципліни «Психологія сім'ї і сімейних відносин»: формувати фундаментальні знання про методологічні, теоретичні і прикладні основи психології сім'ї та сприяти професійному становленню здобувачів вищої освіти через формування знань, умінь та навичок інформаційно-аналітичної та практичної діяльності в сімейній сфері життєдіяльності.

Очікувані результати вивчення дисципліни

знати:

- теоретичні і методологічні основи психології сім'ї, історію розвитку та сучасний стан психології сім'ї;
- основні категорії психології сім'ї;
- динаміку формування і розвитку сім'ї;
- психологічні концепції та підходи до взаємовідносин у сім'ї;
- особливості розвитку і криз сім'ї;
- причини і наслідки порушень розвитку і виховання дітей у сім'ях;

- особливості сімейного виховання дошкільнят, взаємини батьків і дітей в сім'ї.

уміти:

- орієнтуватися в основних психологічних теоріях, в концепціях вітчизняних і зарубіжних психологів, педагогів, які вивчають проблеми сім'ї;

- застосовувати елементи практичної психології (методики дослідження сімейних відносин, тактиці і техніці сімейного спілкування і поведінкової адаптації подружжя, способам вирішення конфліктних ситуацій);

- застосовувати методи психолого-педагогічного вивчення взаємовідносин членів сім'ї;

- використовувати основні методи і методики психологічних досліджень.

Освоєння навчальної дисципліни «Психологія сім'ї і сімейних відносин» здобувачами вищої освіти першого (бакалаврського) рівня сприяє, по-перше, формуванню і удосконаленню практичних навичок, умінь для набуття компетентностей, визначених ОПП «Дошкільна освіта. Психологія», по-друге, формуванню та розвитку професійних умінь приймати самостійні рішення в галузі майбутньої спеціальності.

РОЗДІЛ 1.

1.1. Опис та структура навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, ОПП, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання заочна форма навчання	
Кількість кредитів – 6	Галузь знань 01 Освіта/ Педагогіка	Статус дисципліни: Обов’язкова	
Змістових модулів – 4	Спеціальність 012 Дошкільна освіта. ОПП «Дошкільна освіта. Психологія».	Рік підготовки: 4-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання – есе		Семестр	
Загальна кількість годин - 180		1	2
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних: 1 семестр – 3; 2 семестр – 3. Самостійної роботи здобувача: 1 семестр – 6; 2 семестр – 6.	Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)	1	2
		10 год.	10 год.
		4 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		1	2
		20 год.	20 год.
		6 год.	6 год.
		Самостійна робота	
		1	2
		50 год.	50 год.
		70 год.	70 год.
		Індивідуальні завдання:	
		1	2
		10 год.	10 год.
10 год.	10 год.		
Вид контролю			
1	2		
залік	екзамен		

1.2. Критерії оцінювання за різними видами роботи

Вид роботи	Бали	Критерії
Практичні завдання	0 балів	Здобувач відтворює незначну частину навчального матеріалу, має поверхові уявлення про предмет вивчення, неаргументовано висловлює думку. Використовує необхідні інформаційно-методичні матеріали, виконує практичні завдання за умови сторонньої допомоги.
	1 бал	Знання здобувача є достатньо повними, він самостійно застосовує відповідний навчальний матеріал, виконуючи практичні завдання; аналізує, робить висновки. Відповідь повна, логічна, обґрунтована, але припускається неточностей. Здобувач самостійно використовує необхідні інформаційно-методичні матеріали, виконуючи практичні завдання. Виконані завдання у цілому відповідають вимогам, хоча мають незначні огріхи.
	2 бали	Здобувач володіє міцними знаннями, оперує ними при виконанні практичних завдань. Самостійно використовує необхідні інформаційно-методичні матеріали виконуючи практичні завдання. Не припускається помилок при їхньому виконанні. Здобувач виступає експертом практичних завдань, що виконали однокурсники.
Самостійна робота	0 балів	Здобувач розпізнає деякі об'єкти вивчення та визначає їх на побутовому рівні, може описувати деякі об'єкти вивчення; має фрагментарні уявлення з предмета

		вивчення; виконує елементарні прийоми практичних завдань.
	1 бал	Здобувач знає окремі факти, що стосуються навчального матеріалу; виявляє здатність елементарно висловлювати думку; самостійно та за допомогою викладача може виконувати частину практичних завдань; знає послідовність виконання завдання; практичні завдання містять багато суттєвих відхилень від установлених вимог, при їх виконанні потребує систематичної допомоги викладача.
	2 бали	Здобувач самостійно і логічно відтворює фактичний і теоретичний матеріал та наводить приклади; володіє навчальним матеріалом і використовує набуті знання, уміння у стандартних ситуаціях; самостійно виконує практичні завдання відповідно до методичних рекомендацій; практичні завдання мають окремі помилки; користується необхідними навчально-методичними матеріалами.
	3 бали	Здобувач володіє глибокими знаннями, демонструє відповідні компетентності, використовує їх у нестандартних ситуаціях, самостійно працює з інформацією у відповідності до поставлених завдань; систематизує та узагальнює навчальний матеріал; самостійно користується додатковими джерелами інформації; без помилок виконує та аналізує практичні завдання.
Письмова робота	0-2 балів	Неповне виконання завдання, неповне висвітлення матеріалу; фрагментарність подання інформації.
	3-5	Виконання завдання достатньо повне, але є порушення

	балів	логіки та послідовності, є окремі помилки.
	6-8 балів	Виконання завдання досить повне, логічне, натомість є відповіді, які не завжди обґрунтовані.
	9-10 балів	Повне, правильне, змістовне виконання завдання з самостійним, творчим підходом.
Індивідуальне навчально-дослідне завдання - есе	1-3 бали	Здобувач не розкриває тему есе, має поверхові уявлення з питання, не аргументовано висловлює думку. Висловлення характеризується фрагментарністю. Наведені аргументи дублюють один одного, або не є доречними; прикладу немає або є не доречним. У роботі є помилки, що заважають розумінню написаного. Висновки не повністю відповідають запропонованій темі.
	3-7 балів	Знання здобувача є достатньо повними, він самостійно застосовує відповідний навчальний матеріал, аналізує, але деякі аргументи нелогічні. В есе більшість прикладів і доказів є доречними і конкретизованими, позиція автора зрозуміла. Есе майже не містить помилок або є помилки, що не заважають розумінню написаного. Висновки відповідають запропонованій темі.
	7-10 балів	Автор застосовує в есе теоретичні поняття, терміни, узагальнення, ідеї. Есе цілісне, логічне за структурою. В есе аналізуються різні підходи, наводяться доречні аргументи, використовується інформація з різних джерел наукової літератури для розв'язання проблемно-орієнтованого завдання; приклади переконливі, конкретизовані. Здобувач володіє міцними знаннями, оперує ними при виконанні завдання. Думка автора характеризується оригінальністю, наводяться цікаві і

		нешаблонні аргументи. Продемонстровано достатній словниковий запас (використано різноманітні лексичні одиниці). Висновки відповідають запропонованій темі й органічно пов'язані із змістом есе, аргументами та прикладами.
--	--	--

Критерії оцінювання підсумкового контролю (залік, 1 семестр)

Для навчальної дисципліни «Психологія сім'ї і сімейних відносин» навчальним планом передбачено підсумковий контроль у формі заліку. Кількість балів, необхідних для заліку (не менше 60), студент отримує під час участі у практичних заняттях, виконання всіх видів самостійної роботи.

Критерії оцінювання підсумкового контролю (екзамен, 2 семестр)

Для навчальної дисципліни «Психологія сім'ї і сімейних відносин» за навчальним планом передбачається підсумковий контроль у формі тестових завдань, відводиться 20 балів. Здобувач вищої освіти може скласти екзамен, якщо кількість отриманих впродовж вивчення дисципліни балів не менше, як 40. Накопичені здобувачем бали під час вивчення навчальної дисципліни сумуються. Оцінка за екзамен не може бути меншою за кількість накопичених ним балів.

Бали	Критерії
0 балів	Здобувач не відповідає на запитання.
1-5 балів	Здобувач розпізнає деякі об'єкти вивчення та визначає їх на побутовому рівні, може описувати деякі об'єкти вивчення; має фрагментарні уявлення з предмета вивчення; використовує елементарні прийоми виконання практичного завдання.
6-10 балів	Здобувач знає окремі факти, що стосуються навчального матеріалу; виявляє здатність елементарно висловлювати думку; виконує частину практичного завдання.

11-15 балів	Здобувач надає відповіді на запитання в цілому правильні, але здобувач припускається помилок у визначеннях. Здобувач робить власні висновки, наводить приклади практичного використання; виконує практичне завдання з незначними огріхами.
16-20 балів	Здобувач надає відповіді на запитання повні, обґрунтовані, логічно побудовані, з прикладами практичного використання; відповідаючи, здобувач розмірковує, робить власні висновки виконує правильно практичне завдання.

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії оцінки
Відмінно (90-100 А)	Здобувач вищої освіти має ґрунтовні знання про теоретичні основи предмета в необхідному обсязі; теоретичні питання про розвиток науки про сім'ю і історичні зміни сім'ї та шлюбу; найбільш важливі психологічні концепції; особливості розвитку і криз сім'ї; причини і наслідки порушень розвитку і виховання дітей у сім'ях; особливості сімейного виховання дошкільнят, взаємини батьків і дітей в сім'ї. Усні відповіді повні, логічні й обґрунтовані. Вміє вільно користуватися поняттями та категоріями, що розкривають суть предмету; орієнтуватися в основних психологічних теоріях; в концепціях вітчизняних і зарубіжних психологів, педагогів, які вивчають проблеми сім'ї і ставлення до неї; застосовувати елементи практичної психології (методики дослідження сімейних відносин, тактиці і техніці сімейного спілкування і поведінкової адаптації подружжя, способам вирішення конфліктних ситуацій); застосовувати методи психолого-педагогічного вивчення членів сім'ї; використовувати основні методи і методики психологічних

	<p>досліджень. Виявляє здатність до продуктивного (абстрактного, образного, дискурсивного, креативного) мислення; до самостійного пошуку, обробки та аналізу інформації з різних джерел; ідентифікувати, формулювати та розв'язувати проблеми. Розуміє й усвідомлює обґрунтовані рішення і діє відповідно до морально-етичних і правових норм. Здобувач вміє планувати, прогнозувати і передбачати наслідки своїх дій. Виявляє творчий підхід до організації психологічного дослідження.</p>
<p>Добре (82-89 В)</p>	<p>Здобувач вищої освіти має достатні знання про теоретичні основи предмета в необхідному обсязі; теоретичні питання про розвиток науки про сім'ю і історичні зміни сім'ї та шлюбу; найбільш важливі психологічні концепції; особливості розвитку і криз сім'ї; причини і наслідки порушень розвитку і виховання дітей у сім'ях; особливості сімейного виховання дошкільнят, взаємини батьків і дітей в сім'ї. Усні відповіді повні, логічні, натомість не завжди обґрунтовані. Здобувач вільно користується поняттями та категоріями, що розкривають суть предмету; орієнтується в основних психологічних теоріях; в концепціях вітчизняних і зарубіжних психологів, педагогів, які вивчають проблеми сім'ї і ставлення до неї. Вміє застосовувати елементи практичної психології (методики дослідження сімейних відносин, тактиці і техніці сімейного спілкування і поведінкової адаптації подружжя, способам вирішення конфліктних ситуацій); застосовувати методи психолого-педагогічного вивчення членів сім'ї. Загалом здатний до продуктивного (абстрактного, образного, дискурсивного, креативного) мислення. Виявляє здатність до самостійного пошуку, обробки та аналізу інформації з різних джерел, натомість під час</p>

	<p>формулювання та розв'язування проблеми припускається незначних помилок. Достатньо усвідомлено приймає обґрунтовані рішення і діє відповідно до морально-етичних і правових норм. Обізнаний з організацією психологічного дослідження. У цілому вміє скласти висновок за результатами дослідження.</p>
<p>Добре (74-81 С)</p>	<p>Здобувач вищої освіти має знання про теоретичні основи предмета в необхідному обсязі; теоретичні питання про розвиток науки про сім'ю і історичні зміни сім'ї та шлюбу; найбільш важливі психологічні концепції; особливості розвитку і криз сім'ї; причини і наслідки порушень розвитку і виховання дітей у сім'ях; особливості сімейного виховання дошкільнят, взаємини батьків і дітей в сім'ї, але припускається певних помилок. Визначення особливостей розвитку і криз сім'ї викликає певні труднощі. Володіє вміннями користуватися поняттями та категоріями, що розкривають суть предмету; орієнтуватися в основних психологічних теоріях; в концепціях вітчизняних і зарубіжних психологів, педагогів, які вивчають проблеми сім'ї і ставлення до неї; застосовувати елементи практичної психології (методики дослідження сімейних відносин, тактиці і техніці сімейного спілкування і поведінкової адаптації подружжя, способам вирішення конфліктних ситуацій); застосовувати методи психолого-педагогічного вивчення членів сім'ї. Натомість використовувати основні методи і методики психологічних досліджень викликає певні труднощі. Усні відповіді цілком логічні, проте не завжди повні й аргументовані. Здатний до продуктивного (абстрактного, образного, дискурсивного, креативного) мислення. Не завжди виявляє здатність до самостійного пошуку, обробки та аналізу</p>

	<p>інформації з різних джерел, не вміє чітко формулювати та розв'язувати проблеми. Здатний усвідомлено приймати обґрунтовані рішення. Вміє складати висновок за результатами дослідження, але іноді потребує незначної допомоги з боку викладача.</p>
<p>Задовільно (64-73 D)</p>	<p>Здобувач вищої освіти має недостатні знання про теоретичні основи предмета в необхідному обсязі; теоретичні питання про розвиток науки про сім'ю і історичні зміни сім'ї та шлюбу; найбільш важливі психологічні концепції; особливості розвитку і криз сім'ї; особливості сімейного виховання дошкільнят, взаємини батьків і дітей в сім'ї, і припускається значних помилок. Усні відповіді не повні, здобувач вищої освіти ускладняється в їх обґрунтуванні. Володіє вміннями користуватися поняттями та категоріями, що розкривають суть предмету; орієнтуватися в основних психологічних теоріях; в концепціях вітчизняних і зарубіжних психологів, педагогів, які вивчають проблеми сім'ї і ставлення до неї, але припускається значних помилок. Застосовувати елементи практичної психології (методики дослідження сімейних відносин, тактиці і техніці сімейного спілкування і поведінкової адаптації подружжя, способам вирішення конфліктних ситуацій), аналіз та обробка інформації з різних джерел викликає труднощі; практично не виявляє здатності ідентифікувати, формулювати та розв'язувати проблеми. У плануванні і прогнозуванні своїх дій потребує значної допомоги. Є складнощі щодо організації психологічного дослідження і потребує допомоги з боку викладача.</p>
<p>Задовільно (60-63 E)</p>	<p>Здобувач вищої освіти має несистемні знання про теоретичні основи предмета в необхідному обсязі; теоретичні питання про</p>

	<p>розвиток науки про сім'ю і історичні зміни сім'ї та шлюбу; найбільш важливі психологічні концепції; особливості розвитку і криз сім'ї; взаємини батьків і дітей в сім'ї, але припускається суттєвих помилок; визначення особливостей розвитку і криз сім'ї викликає значні труднощі. Усні відповіді не повні й не обґрунтовані. Застосування методів психолого-педагогічного вивчення членів сім'ї викликає значні труднощі; не виявляє здатності використовувати основні методи і методики соціально-психологічних досліджень. Практично не виявляє здатності до продуктивного (абстрактного, образного, дискурсивного, креативного) мислення; до самостійного пошуку, обробки та аналізу інформації з різних джерел. Не вміє ідентифікувати, формулювати та розв'язувати проблеми. Виявляє низьку здатність до обґрунтованих рішень, у плануванні і прогнозуванні своїх дій потребує суттєвої допомоги. Не вміє скласти висновок за результатами психологічного дослідження, потребує допомоги з боку викладача</p>
<p>Незадовільно (35-59 FX)</p>	<p>Здобувач вищої освіти має фрагментарні знання про теоретичні питання про розвиток науки про сім'ю і історичні зміни сім'ї та шлюбу; найбільш важливі психологічні концепції; особливості розвитку і криз сім'ї; взаємини батьків і дітей в сім'ї; у визначенні особливостей розвитку і криз сім'ї припускається грубих помилок; не володіє знаннями щодо основних методів і методик психологічних досліджень. Усні відповіді часткові, не обґрунтовані. Не володіє вміннями вільно користуватися поняттями та категоріями, що розкривають суть предмету; використовувати методи психологічного дослідження. Не виявляє здатності до продуктивного (абстрактного, образного,</p>

	дискурсивного, креативного) мислення. Не вміє проводити психологічне дослідження та інтерпретувати одержані дані.
Незадовільно (0-34 F)	Здобувач не виконує вимоги програми навчальної дисципліни: не сформовані знання уміння та навички. Здобувач не допускається до заліку та проходить повторне вивчення дисципліни.

Шкала оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		Залік	Екзамен
90–100	A	зараховано	відмінно
82–89	B	зараховано	добре
74–81	C	зараховано	
64–73	D	зараховано	задовільно
60–63	E	зараховано	
35–59	FX	незараховано	незадовільно з можливістю повторного складання
0–34	F	незараховано	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РОЗДІЛ 2. ТЕМИ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

Тема 1. Вступ до психології сім'ї і сімейних відносин. Предмет, історія розвитку і сучасний стан психології сім'ї. Місце психології сім'ї у системі психологічного знання. Поняття «родина» та «шлюб» як соціокультурні феномени. Дослідження шлюбу і сім'ї. Форми організації шлюбу та сім'ї, їх витоки та еволюція. Підходи до вивчення проблеми функціонування шлюбу. Сімейне виховання на основі традиційних цінностей. Типи сімей. Особливості сучасної сім'ї.

Тема 2. Теоретичні основи психології сім'ї. Концептуальні підходи щодо взаємовідносин у сім'ї. Теорії вибору шлюбного партнера. Періоди формування подружньої пари. Соціально-психологічна модель сімейних взаємин. Загальна типологія сімейних відносин. Показники життєдіяльності сім'ї. Функції та рольова структура сім'ї.

Тема 3. Параметри функціонування сім'ї. Основні підходи до періодизації сімейного життя. Поняття і стадії життєвого циклу. Основні характеристики сім'ї: об'єктивні, суб'єктивні, інтегральна. Психологічні особливості сучасної сім'ї. Критерії психологічного здоров'я сім'ї.

Тема 4. Феноменологія подружніх відносин. Емоційні взаємозв'язки в сім'ї. Соціально-психологічний підхід до любові в контексті проблеми атракції. Феномен любові та її типи. Теорії любові. Спотворення і порушення почуття любові.

Тема 5. Психологічні основи виховання здорового потомства. Роль сім'ї в соціалізації дитини. Характер емоційного ставлення дитини до батьків. Мотиви виховання і батьківства. Типи сімейного виховання. Трикутники і коаліції, симбіоз. Прабатьки (бабусі і дідуся) в системі сімейних відносин. Історичний аспект взаємин старшого і молодшого поколінь в суспільстві. Зв'язок старшого і молодшого поколінь в суспільстві і сім'ї як механізм психологічного наслідування.

Тема 6. Психологічні особливості спілкування у сімейному середовищі. Особливості ефективного спілкування в сім'ї. Психологічні особливості подружньої взаємодії. Психологічні та побутові маніпуляції у подружньому спілкуванні. Психологічна характеристика маніпулятора. Сімейні міфи.

Тема 7. Подружні конфлікти: види подружніх конфліктів, стадії, шляхи розв'язання. Стресові ситуації в сім'ї. Сімейні конфлікти. Індивідуальні та сімейні деструктивні ролі. Поняття і причини подружнього конфлікту. Завершення конфлікту і готовність подружжя до його вирішення.

Тема 8. Розлучення. Чинники та наслідки руйнування шлюбно-сімейних відносин. Фази розпаду емоційних відносин. Стадії розлучення. Дитина розлучених батьків. Наслідки розлучення для дітей і для подружжя.

Тема 9. Механізми психологічної корекції сімейних стосунків. Психологічне консультування і психотерапія сім'ї. Принципи психологічного консультування сім'ї. Специфіка психологічної корекції сімейних стосунків. Особливості використання методів і прийомів сімейного консультування.

Тема 10. Практика психологічної допомоги неблагополучним сім'ям. Детермінанти нестабільності подружніх стосунків. Процеси розпаду і дестабілізації сімейних відносин. Психологічна підтримка розведених батьків. Психологічна допомога дитині у випадку виховання її прийомними батьками. Методики корекції дитячо-батьківських взаємин.

РОЗДІЛ 3.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Те, що в тебе виходить найкраще, і є твоє покликання.

Арнольд Бейссер

3.1. Теми практичних занять

№ теми	Назва теми Форма заняття	Кількість годин	
<i>1 семестр</i>			
1	<i>Семінар.</i> Основи психології сім'ї. Сімейне виховання на основі традиційних цінностей. Особливості сучасної сім'ї.	2	1
2	<i>Практичне заняття.</i> Концептуальні підходи до взаємовідносин у сім'ї. Аналіз специфіки дошлюбного періоду. Доповіді.	4	1
3	<i>Круглий стіл.</i> Поняття і стадії життєвого циклу. Основні підходи до періодизації сімейного життя. Презентації.	2	1
3	<i>Діагностика.</i> Сучасні підходи до психологічного здоров'я сім'ї. Методика «Діагностика психологічного здоров'я сім'ї».	2	
4	<i>Практичне заняття.</i> Емоційні взаємозв'язки в сім'ї. Основні характеристики подружніх відносин.	4	1
4	<i>Круглий стіл.</i> Феномен любові. Спотворення і порушення почуття любові. Любов як основа подружніх відносин. Виникнення і розвиток уявлень про кохання.	2	
5	<i>Дискусія.</i> Психологічні основи виховання здорового потомства. Різноманітність поглядів на проблеми виховання дитини.	2	2
5	<i>Діагностика</i> дитячо-батьківських відносин (методика Р. Жіля, методика PARI).	2	
Всього за 1 семестр		20	6

<i>2 семестр</i>			
6	<i>Практикум. Особливості спілкування в сім'ї. «Сімейний сценарій» (Е. Берн).</i>	4	1
7	<i>Дискусія. Профілактика подружніх конфліктів. Шляхи і способи усунення подружніх конфліктів. Методика «Мій лист чоловіку/дружині».</i>	4	1
8	<i>Семінар. Визначення основних ідей роботи Г. Фігдора «Діти розлучених батьків: між травмою і надією».</i>	4	1
9	<i>Практикум. Генограма і геносоціограма як карта родової інформації.</i>	2	1
9	<i>Практикум. Дослідження сімейних міфів.</i>	2	1
10	<i>Практикум. Модель сімейної терапії.</i>	4	1
Всього за 2 семестр		20	6
Разом		40	12

Тема 1. Семінар. Основи психології сім'ї. Сімейне виховання на основі традиційних цінностей. Особливості сучасної сім'ї.

Форма організації на занятті (участь у колективному обговоренні)

1. Історичні зміни сім'ї та шлюбу.
2. Дослідження шлюбу і сім'ї.
3. Психологічні особливості сім'ї як малої соціальної групи.
4. Підходи до вивчення проблеми функціонування шлюбу.
5. Типи сімей.
6. Стили відношення до дітей в сім'ї.
7. Сучасні протиріччя щодо шлюбу і сім'ї.
8. Характерні риси сучасної сім'ї.
9. Сімейна історія, сімейний сценарій, сімейний міф.

Обов'язкове практичне завдання

Есе «Сімейні цінності».

Рекомендована література

1. Дніпрова О. А. Трансформація подружніх стосунків у молодих сім'ях / *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія.* 2018. № 1. С. 21-25.
2. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.
3. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.
4. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
5. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 2. Практичне заняття. Концептуальні підходи до взаємовідносин у сім'ї.

Форма організації на занятті (робота в групах).

1. Сім'я як система, є єдиним цілим психологічним і біологічним організмом, в якому існують диференційовані, але взаємопов'язані підсистеми: подружня, батьківська, підсистема сиблінгів.

2. Сімейна система як єдине утворення, якому притаманні певні особливості структури, функціонування і розвитку.

Обов'язкове практичне завдання

1. Надайте приклади, як на структуру сім'ї впливають цінності різного ряду: соціальні, сімейні і індивідуальні та інше.

2. Схарактеризуйте на прикладах, як порушення структури сім'ї призводить до дезорганізації сімейних процесів, дезінтеграції, дезадаптації в сімейних підсистемах.

Рекомендована література

1. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.
2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
3. Радчук В. М. Механізми вибору шлюбного партнера / *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2019. Вип. 2. С. 232-239.
4. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 3. *Круглий стіл*. Поняття і стадії життєвого циклу. Основні підходи до періодизації сімейного життя.

Форма організації на занятті (участь у колективному обговоренні)

1. Періодизація етапів розвитку сім'ї.
2. Етапи життєвого циклу сім'ї (Е. Дюваль).
3. Два сценарії розвитку сім'ї на кожній стадії життєвого циклу.
4. Кризи сім'ї (В. Сатир).
5. Ознаки нещасливих сімей.
6. Основні принципи спільної життєдіяльності родини.

Обов'язкове практичне завдання

1. Асоціації за прислів'ям (див. Додаток 1).
2. Робота із статтею за планом: Визначення актуальності; Основні тези статті; Аналіз прикладів, що наведені у статті; Перспективи розвитку теми.

Рекомендована література

1. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.
2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
3. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 3. Діагностика. Сучасні підходи до психологічного здоров'я сім'ї.

Форма організації на занятті (індивідуальна робота)

1. Психологічне здоров'я – як інтегральний показник функціонування родини.
2. Основні критерії психологічного здоров'я сім'ї.
3. Структура психологічного здоров'я сім'ї.
4. Ідентичність і стабільність сім'ї.

Обов'язкове практичне завдання

1. За результатами діагностики учасники пишуть самозвіти.
2. Пропонування превентивних заходів щодо підтримки психологічного здоров'я сім'ї.

Рекомендована література

1. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.

2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.

4. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 4. Практичне заняття. Емоційні взаємозв'язки в сім'ї. Основні характеристики подружніх відносин.

Форма організації на занятті (робота в групах)

1. Механізми виникнення і принципи впливу симпатії.
2. Основні види емоційної атракції.
3. Вікові періоди вияву закоханості.
4. Концепція вибору шлюбного партнера.
5. «Пастки закоханості».

Обов'язкове практичне завдання

Аналіз притчі.

Рекомендована література

1. Дніпрова О. А. Трансформація подружніх стосунків у молодих сім'ях / *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія.* 2018. № 1. С. 21-25.
2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
3. Радчук В. М. Механізми вибору шлюбного партнера / *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2019. Вип. 2. С. 232-239.
4. Седих К. В., Зозуль Т. В. Типи індивідуального еротичного коду у чоловіків / *Психологія і особистість.* 2019. № 1 (15). С. 86-100.

Тема 4. *Круглий стіл.* Феномен любові. Спотворення і порушення почуття любові. Любов як основа подружніх відносин. Виникнення і розвиток уявлень про кохання.

Форма організації на занятті (участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком робота в парах)

1. Феномен любові в психології.
2. Любов і кохання.
3. Трикомпонентна теорія любові.
4. Сценарії впливу любові на особистість.
5. Ознаки адиктивної форми любові.

Обов'язкове практичне завдання

1. Визначить несприятливі психологічні моменти, які руйнують стабільність емоційних взаємин.
2. Визначить чинники впливу щодо стабілізації емоційних відносин.

Рекомендована література

1. Дніпрова О. А. Трансформація подружніх стосунків у молодих сім'ях / *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія.* 2018. № 1. С. 21-25.

2. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.

3. Радчук В. М. Механізми вибору шлюбного партнера / *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2019. Вип. 2. С. 232-239.

4. Седих К. В., Зозуль Т. В. Типи індивідуального еротичного коду у чоловіків / *Психологія і особистість*. 2019. № 1 (15). С. 86-100.

Тема 5. Дискусія. Психологічні основи виховання здорового потомства. Різноманітність поглядів на проблеми виховання дитини.

Форма організації на занятті (участь у колективному обговоренні)

1. Зміна взаємовідносин подружжя та життєдіяльності сім'ї з появою дитини.

2. Стилі сімейного виховання.

3. Я-образ дитини як інтроекція батьківського ставлення.

4. Форми містифікації.

5. Виховання дітей: труднощі і конфлікти.

6. Особливості батьківського ставлення до дитини у зв'язку з кількістю дітей у сім'ї та порядком народження.

Обов'язкове практичне завдання

Приклади з практики роботи фахівців із сім'єю.

Рекомендована література

1. Кримова Н. О., Грабчак Л. Б. Особливості батьківської ролі в сім'ї та вихованні дітей // *Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика : матеріали всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (05 листопада 2021 року)*. Вип. 1. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2021. С. 218-224.

2. Кримова Н. О., Маслієнко Т. О. Вплив кількості дітей у родині на дитячо-батьківські відносини та обумовлення особистісних особливостей дитини // *Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика : матеріали*

II Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (04 листопада 2022 року). Вип. 2. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2022. С. 178-183.

3. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.

Тема 5. Діагностика дитячо-батьківських відносин (методика Р. Жилія, методика PARI).

Форма організації на занятті (робота в парах)

1. Дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних відносин та їх особливостей, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків.

2. Ознаки батьківсько-дитячих відносин: I - оптимальний емоційний контакт, II - зайва емоційна дистанція з дитиною, III - зайва концентрація на дитині.

Обов'язкове практичне завдання

Аналіз результатів психодіагностичного дослідження.

Рекомендована література

1. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.

2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.

3. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 6. Практикум. Особливості спілкування в сім'ї. «Сімейний сценарій» (Е. Берн).

Форма організації на занятті (робота в групах)

1. Правила спілкування в сім'ї.

2. Ролі і теми життєвих драм.

3. Сценарій, антисценарій, контрсценарій.
4. Рольова сімейна гра: Переслідувач, Рятівник і Жертва.
5. Аналіз сімейних ігор.

Обов'язкове практичне завдання

Аналіз поведінки у грі та пошуки конструктивного шляху переможця.

Рекомендована література

1. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.
2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
3. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 7. Дискусія. Профілактика подружніх конфліктів. Шляхи і способи усунення подружніх конфліктів.

Форма організації на занятті (робота в команді)

1. Психологічні особливості подружніх конфліктів.
2. Причини виникнення конфліктів у сім'ї.
3. Основні стадії проходження конфлікту.
4. Шляхи розв'язання конфліктів у подружніх парах.
5. Техніка «Конструктивної суперечки».
6. Ситуаційно-рольові ігри, в яких можна відпрацьовувати техніку «Конструктивної суперечки» (див. додаток).

Обов'язкове практичне завдання

1. Розробити алгоритм та вирішення конфліктів у сім'ї.
2. Методика «Мій лист чоловіку/дружині».

Рекомендована література

1. Кримова Н. О., Лисенко О. М. Комунікативна парадигма як основа практики регулювання конфліктів / Габітус. 2020. № 12. С. 68-73.

2. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.

3. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.

4. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 8. Семінар. Визначення основних ідей роботи Г. Фігдора «Діти розлучених батьків: між травмою і надією».

Форма організації на занятті (робота в мікрогрупі)

1. Значення фізичної та емоційної досяжності батька для дитини (8-30 міс.).

2. Значення сприймання цілісних батьківських об'єктів у формуванні триангулювання.

3. Важливість для психічного розвитку дитини компенсаційного триангулювання.

4. Негативний вплив конфлікту лояльності на психіку дитини при подоланні травмуючої ситуації розлучення.

Обов'язкове практичне завдання

За результатами набутого досвіду учасники пишуть програму психокорекції дитячо-батьківських взаємин.

Рекомендована література

1. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.

2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.

3. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 9. Практикум. Генограма і геносоціограма як карта родової інформації.

Форма організації на занятті (робота в парах)

5. Генограма як метод вивчення родини та внутрішньородинних зв'язків.

2. Техніка геносоціограми, що враховує не тільки існуючі родинні зв'язки, а й повторення особливостей особистого та соціального розвитку всередині сім'ї, у тому числі «передачу» психічних та фізичних травм від покоління до покоління.

Обов'язкове практичне завдання

1. Складання генограми. Обробка генограми за допомогою питань до сімейної історії.

2. Визначення основних траєкторій геносоціограми.

Рекомендована література

1. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.

2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.

3. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 9. Практикум. Дослідження сімейних міфів.

Форма організації на занятті (робота в групах)

1. Вивчення сімейних наративів: історій, сімейних міфів і архетипів, приказок, поведінкових стереотипів.

2. Функції сімейного міфу.

3. Вплив сімейного міфу на функціонування всієї сімейної системи.

Обов'язкове практичне завдання

1. Виявлення ірраціональних вірувань (переконань, когніції) про родину.

2. Есе «Роль сімейних вірувань в організації й регуляції поведінки індивіда в родині».

Рекомендована література

1. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.
2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
3. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Тема 10. Практикум. Модель сімейної терапії.

Форма організації на занятті (робота в групах)

1. Принципи сімейного психологічного консультування.
2. Алгоритм сімейного консультування.
3. Основні положення теоретичних моделей сімейного консультування.
4. Основні цілі сімейної терапії. Завдання консультанта
5. Техніки сімейної терапії.

Опрацювання стадій процесу сімейної терапії: спілкування; життєвий досвід; висновки; узагальнення; відповідна поведінка.

Обов'язкове практичне завдання

Аналіз метаприкладів. Вирішення ситуативних задач.

Рекомендована література

1. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.
2. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
3. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

РОЗДІЛ 4.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Добре освічений розум завжди матиме
більше питань, ніж відповідей.

Хелен Келлер

Тема 1. Історія розвитку і сучасний стан психології сім'ї.

Питання для самостійної роботи.

1. Становлення та розвиток психології сім'ї.
2. Сутність, предмет, завдання та цілі психології сім'ї.
3. Які основні історичні передумови психології сім'ї?
4. Які основні положення «Психології сім'ї і сімейних відносин»?

Завдання для самостійної роботи.

Підготуйте доповідь про особливості сімейних стосунків в одній із країн за Вашим вибором.

Тема 2. Рольова структура і сімейна комунікація.

Питання для самостійної роботи.

1. Що відображає соціально-психологічна модель сімейних відносин?
2. Назвіть критерії щодо активності сім'ї?
3. Які найсуттєвіші характеристики структури сім'ї виділяють фахівці?
4. Охарактеризуйте основні сімейні ролі.
5. Які складнощі можуть виникати при рольовому розподілі у сім'ї?

Завдання для самостійної роботи.

1. Наведіть приклади щодо рольового розподілу у сім'ї.
2. Напишіть есе на тему «Для мене життя – це...».

Тема 3. Сучасні підходи до діагностики психологічного здоров'я сім'ї.

Питання для самостійної роботи.

1. Охарактеризуйте феномен психологічного здоров'я сім'ї як

інтегральний показник її функціонування.

2. Що є головною умовою психологічного здоров'я сім'ї?
3. Які компоненти психологічного благополуччя виокремлюють фахівці?
4. З чим пов'язані проблеми в благополучних сім'ях?
5. Надайте характеристику неблагополучним сім'ям (проблемні, конфліктні, кризові).

Завдання для самостійної роботи.

Продовжить: Нормально функціонуюча сім'я – це сім'я, що...

Дисфункціональна сім'я – це сім'я, яка...

Тема 4. Формування і розвиток подружніх відносин. Адаптація і сумісність подружжя в сім'ї.

Питання для самостійної роботи.

1. Охарактеризуйте основні теорії вибору шлюбного партнера.
2. Аналіз специфіки дошлюбного періоду.
3. Які періоди формування подружньої пари?
4. Мотивація укладання шлюбу.
5. Які основні аспекти шлюбно-сімейної адаптації?
6. Назвіть три основних підходи до вирішення завдання сумісності.

Завдання для самостійної роботи.

1. Проаналізуйте переваги та недоліки цивільного та традиційного шлюбу.
2. Складіть систему основних принципів спільного подружнього життя.

Тема 4. Психодіагностика подружніх взаємин.

Питання для самостійної роботи.

1. Розкрийте особливості емоційно-чуттєвих взаємин у діадних стосунках.
2. Охарактеризуйте основні теорії любові.
3. Аналіз результатів за методикою «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОД).
4. Вправа «Сімейні правила та сімейні межі».

Завдання для самостійної роботи.

Розділити власний сімейний простір на території; визначити їх назву; пригадати ситуацію з життя, яка відповідає цій території; визначити сімейні правила відповідно до території.

Тема 5. Роль матері і батька у розвитку дитини. Характер емоційного ставлення дитини до батьків.

Питання для самостійної роботи.

1. Які присутні переживання чоловіків та жінок, що пов'язані з народженням у сім'ї дітей?

2. Яка роль матері і батька у розвитку дитини в сучасні часи?

3. Які змінюються стандарти материнства в історичному виміру?

4. Які проблеми материнства в сучасні часи?

5. Як від стилю взаємодії батьків з дитиною залежать виховні можливості сім'ї?

6. Як впливає процес ідентифікації на засвоєння моральних норм і соціальних ролей дитиною?

7. Поясніть парадокс батька (за словами Л. Зойя).

8. За якими критеріями суспільство оцінює ступінь батьківській успішності?

9. Чому високу самооцінку вважають основною метою виховання?

Завдання для самостійної роботи.

Напишіть есе, виходячи зі слів Д. Дідро: «Батьки люблять своїх дітей тривожною і поблажливою любов'ю, яка псує їх. Є інша любов - уважна та спокійна, яка робить їх чесними. І така справжня любов батька».

Тема 6. Маніпуляція у подружньому спілкуванні.

Питання для самостійної роботи.

1. Види подружніх репертуарів.

2. Маніпуляція як засіб впливу на партнера.

3. Які форми протистояння впливу?
4. Техніки протистояння маніпуляції.
5. Побутові маніпуляції (одноразові і багаторазові).
6. Психологічні маніпуляції.

Завдання для самостійної роботи.

Складіть правила взаємодії з маніпулятором.

Тема 6. «Сімейні концепції» (Н. Пезешкіан).

Питання для самостійної роботи.

1. Поняття і значення «сімейні концепції».
2. Охарактеризуйте поняття «історична свідомість», «вкоріненість», «відсутність коренів», «колективне минуле».

3. Побудова «концептуального сімейного древа» як ефективний засіб виявлення значущих тем і постановки завдань в терапії, до якої залучаються декілька поколінь.

4. Принципи позитивної сімейної психотерапії Н. Пезешкіана.

Завдання для самостійної роботи.

Надайте приклади сімейних концепцій (кіно-, відео-матеріали, література).

Тема 7. Толерантність і конфліктність в діях подружжя.

Питання для самостійної роботи.

1. Поняття конфлікту.
2. Характеристика сімейного конфлікту.
3. Класифікація конфліктів на ґрунті незадоволених потреб чоловіка й жінки.

4. Мотивація конфліктів.

5. Неefективна комунікація в сім'ї.

6. Основних принципи спільного подружнього життя.

Завдання для самостійної роботи.

Надати приклади щодо типових моделей поведінки чоловіка й жінки в

міжособистісних внутрішньосімейних конфліктах.

Тема 8. Проблеми неповної родини.

Питання для самостійної роботи.

1. Які спостерігаються кризові явища неповної родини?
2. Які виникають соціально-педагогічні проблеми неповної родини?
3. Чого позбавлені діти, які виховуються в монобатьківських сім'ях?
4. Особливості психологічного і соціального самопочуття одиноких матерів (батьків).

5. Чим визначається нормальний розвиток в неповній сім'ї?

Завдання для самостійної роботи.

Обґрунтуйте висновки з приведеного уривку статті.

Сімейне виховання як провідний чинник формування дитячої особистості в дошкільному віці несе певне навантаження:

1. У сім'ї дитина отримує перші уявлення про себе як про людину і представника певної статі та інших людей.
2. Розвиває необхідні для життя соціальні почуття, навички спілкування і громадської діяльності.
3. Сім'я і взаємини в ній створюють певні умови для взаємопроникнення світу дітей і світу дорослих.
4. Кожен з сім'ї і батько, і мати відіграють специфічні ролі у вихованні дитини на різних етапах його розвитку [Головко М. Соціально-педагогічні умови виховання дитини у неповній сім'ї [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2010_9/10.pdf.]

Тема 9. Розробка програми тренінгу «Усвідомлене батьківство».

Питання для самостійної роботи.

1. Основні характеристики усвідомленого батьківства.
2. Головні завдання усвідомленого батьківства.
3. Принципи усвідомленого батьківства.

4. Помилки, які припускаються батьками.

5. Компоненти усвідомленого батьківства: сімейні цінності, батьківські установки і очікування, батьківська відповідальність, батьківські почуття...
Доповніть.

Завдання для самостійної роботи.

1. Опрацювання методу логічних наслідків (Додаток 3).

2. Розробка елементів програми тренінгу «Усвідомлене батьківство».

Тема 10. Методи психологічної допомоги сім'ї.

Питання для самостійної роботи.

1. Охарактеризуйте види психологічної допомоги сім'ям: інформування, індивідуальне психологічне консультування, консультування подружньої пари, групове консультування подружніх пар, сімейне консультування, групове сімейне консультування.

2. Цілями психологічної допомоги сім'ї є....

3. Принципи сімейного психологічного консультування.

4. Загальний алгоритм сімейного консультування.

5. Які найвідоміші теоретичні моделі сімейного консультування?

6. Аналіз ідей виховання у біхевіоризмі (Додаток 4).

7. Аналіз концепцій гуманістичної моделі взаємодії батьків і дітей (Додаток 5).

Завдання для самостійної роботи.

1. Поясніть, чому стосунки сім'ї з оточенням є вираженням самооцінки, типу комунікації, сімейних правил?

2. Визначте основні стратегічні завдання сімейного консультування.

РОЗДІЛ 5.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Інсайт - у дії.

Я. Морено

Підготувати есе на електронному і паперовому носіях, виступити на практичному занятті з відповідною тематикою (протягом семестру).

5.1. Приблизна тематика есе

Сімейне виховання: традиції, сучасні погляди.

Психологічний клімат сім'ї.

Молода сім'я: проблеми становлення та розвитку.

Мотивація шлюбу.

Психологічні основи виховання здорового потомства.

Роль дитини в сім'ї.

Психологічні проблеми виховання сиблінгів (братів / сестер).

Поняття батьківської директиви. Види і зміст батьківських директив.

Психологічні моделі батьківсько-дитячих взаємин.

Чинники стабільності шлюбу і сім'ї.

Сучасні протиріччя щодо шлюбу і сім'ї.

Специфіка взаємин старшого і молодшого поколінь в суспільстві.

Техніки і прийоми конструктивної комунікації.

Психологія сімейного конфлікту.

Профілактика подружніх конфліктів. Шляхи і способи усунення подружніх конфліктів.

Неповна сім'я: складнощі і ризики.

Сімейне спілкування: конструктивні і деструктивні риси.

Психологічні проблеми повторного шлюбу.

Принципи сімейної психодіагностики.

Комунікативна модель роботи з сім'єю (В. Сатир).

Методи й прийоми сімейного консультування.

Здорова сім'я як зразок для психологічної допомоги – це «система в дії», процес безперервної зміни, еволюції, становлення (К. Вітакер).

Здобувач при виконанні індз повинен дотримуватися принципів академічної доброчесності, не допускати академічний плагіат.

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання (відповідно до ст. 69 Закону України «Про вищу освіту»).

Види академічного плагіату:

- копіювання;
- перефразування;
- компіляція;
- використання інформації (факти, ідеї, формули, числові значення тощо) з джерела без посилання на це джерело;
- подання як власних робіт (тез, аналітичних звітів, письмових робіт, есе тощо), виконаних на замовлення іншими особами, у тому числі робіт, стосовно яких справжні автори надали згоду на таке використання.

5.2. Методичні вказівки щодо оформлення есе

Структура написання есе зазвичай складається з таких частин:

- вступ;
- основна частина;
- висновок;
- список використаних джерел (літературні джерела (не більше 5) розміщуються в алфавітному порядку, відповідно до ДСТУ 8302:2015.

На титульному листі до структури есе вказують назву навчального закладу, предмет, тему роботи, ПІБ та курс, групу студента, ПІБ, науковий ступінь та посаду викладача.

Основні технічні вимоги до написання есе:

- шрифт – Times New Roman;
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- кегль – 14;
- мова – державна;
- текст розташовується з одного боку аркуша паперу формату А4 (210 x 297 мм);
- до 40 рядків на сторінку;
- в есе має бути назва (збігається з тематикою тексту);
- відступи від країв аркуша – зліва 3 см, згори та знизу 2 см, справа 1,5 см;
- за наявності використаної літератури – посилання на джерело (наприклад, [1, с. 11]).

Матеріал есе слід викладати грамотно, науковим стилем. Текст роботи не повинен містити повторів та бути перевантаженим цитатами. Не припустимо переписування тексту з літературних джерел, їх цитування без посилань, що порушує вимоги академічної доброчесності. При написанні есе необхідно робити посилання на джерела, матеріали або окремі результати з яких наведено в роботі, або на ідеях і висновках яких розроблюються проблеми та питання, вивченню яких присвячена робота студента. Такі посилання дають змогу відшукати документи й перевірити достовірність відомостей про цитування документа, дають необхідну інформацію щодо нього, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг.

Вивчаючи літературу, важливо аналізувати знайдену інформацію і використовувати тільки ту, яка безпосередньо стосується теми роботи. При згадуванні в тексті прізвищ (учених-дослідників, практиків) ініціали, як правило,

ставлять перед прізвищем (З. Фрейд, а не Фрейд З., як це прийнято в списках літератури).

Основними літературними джерелами під час написання кваліфікаційної роботи є навчальні посібники, підручники, монографії, наукові статті та ін.

Особливою формою фактичної роботи з літературними джерелами є цитати. Органічно вплетені у текст роботи, вони становлять невід'ємну його частину. Цитати використовуються для того, щоб точно передати думку автора першоджерела. Вони є необхідною опорою авторові роботи у процесі аналізу та синтезу інформації. Відштовхуючись від їх змісту, можна створити систему переконливих доказів, потрібних для об'єктивної характеристики явища, яке вивчається. У всіх випадках кількість використаних цитат повинна бути оптимальною, тобто визначатися потребами розроблення теми роботи. Можливі два способи цитування: а) пряме цитування, в цьому випадку в лапках дослівно повторюється текст із відповідного джерела (у посиланні на джерело через крапку з комою вимагається точно вказати сторінку, на якій починається дана цитата), б) непряме цитування, коли одна або декілька думок, можливо з різних місць цитованого джерела, висловлюються автором своїми словами, але більш-менш близько до оригінального тексту.

Наукова коректність та об'єктивність викладення матеріалу роботи забезпечується посиланням на джерело повідомлення, автора висловленої думки чи якогось виразу. У тексті цю умову можна реалізувати за допомогою спеціальних вставних слів і словосполучень (за повідомленням, за відомостями, на думку, за даними, на нашу думку тощо).

Основна вимога до укладання списку використаних джерел – однотипне оформлення та дотримання чинного державного стандарту щодо бібліографічного опису творів друку.

Приклад:

Цитата в тексті: «Деякі медіа лише імітують зміни, використовуючи замість прямої пропаганди витонченіші маніпулятивні технології» [15, с. 90].

Відповідний опис у переліку посилань:

15. Квіт С. Масові комунікації : підручник. Київ : Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 206 с.

Цей запис можна розуміти як:

Автор. Назва джерела: Вид джерела. Місце видання: Видавництво, рік видання. Сторінки.

Список використаних джерел може включати як надруковані, так і електронні видання, видання іноземною мовою тощо.

РОЗДІЛ 6.

КОНТРОЛЬНІ ЗАСОБИ ПЕРЕВІРКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИЧНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Весь світ – це лабораторія для допитливого розуму.

Мартін Фішер

6.1. Питання для поточного контролю

1. Що є предметом та завданням психології сім'ї і сімейних відносин?
2. Які психологічні особливості сучасної сім'ї: функції, основні характеристики, структура.
3. Охарактеризуйте еволюція сімейно-шлюбних відносин в історії розвитку суспільства.
4. Функціонально-рольова структура сімейних відносин.
5. Назвіть історичні типи українських сімей.
6. Яка роль національних традицій у сімейних відносинах?
7. Визначте роль сім'ї у процесі соціалізації особистості.
8. Як впливає самооцінка та рівень домагань на вибір супутника життя?
9. Які психологічні умови формування готовності особистості до вступу у шлюб?
10. Які психологічні умови оптимізації взаємовідносин у період дошлюбного спілкування.
11. Мотивація вступу у шлюб у дисфункційних і гармонійних сім'ях: порівняльний аналіз.
12. Вплив особистісних особливостей подружжя на стійкість шлюбу.
13. Назвіть психологічні особливості сімейного спілкування.
14. Динаміка подружніх відносин.
15. Психологічні особливості первинної адаптації подружжя до сімейного життя.
16. Кризові періоди розвитку подружніх відносин.
17. Етапи розвитку емоційних відносин подружжя та умови їх збереження.
18. У чому феномен подружньої сумісності?

19. Як впливають дошлюбні стосунки на стабільність молодого сім'ї?
20. Охарактеризуйте психологічну сумісність подружжя та її вплив на задоволеність шлюбними стосунками.
21. Назвіть психологічні умови попередження подружніх зрад.
22. Перелічіть психологічні особливості подружніх конфліктів.
23. Які психологічні детермінанти подружніх конфліктів на різних етапах життєдіяльності сім'ї?
24. Які основні параметри структури сім'ї?
25. Розлучення як соціально-психологічний феномен і особливості його протікання у різних соціальних групах.
26. Яка соціально-психологічна інтерпретація виховної функції батьків?
27. Назвіть психологічні особливості сім'ї з порушеною рольовою структурою.
28. Охарактеризуйте зовнішні і внутрішні чинники формування батьківства.
29. У чому позитивна роль батька в ранньому дитинстві?
30. Типологія прабабків.
31. У чому полягає гендерна специфіка у ставленні батьків до дітей?
32. Що спільного/відмінного у виховних впливах батька й матері?
33. Охарактеризуйте особливості соціального розвитку сіблінга (молодшого/старшого).
34. Охарактеризуйте материнську та батьківську депривацію.
35. Яким чином сімейні традиції та соціокультурні чинники впливають на формування стилю сімейного виховання?
36. Які психологічні чинники конфліктів у взаємодії батьків і дітей?
37. Проаналізуйте умови застосування батьками методу логічних наслідків.
38. Надайте порівняльний аналіз сімейного консультування у психоаналітичному, біхевіористичному та гуманістичному підходах.

ГЛОСАРІЙ

Недостатньо мати добрий розум.
Головне – добре його використовувати.
Рене Декарт

Активність сім'ї характеризує орієнтацію на нарощування й актуалізацію її ресурсів, тобто ступінь самозабезпечення й самопомоги.

Анормальна сім'я – має відхилення у задоволенні потреб членів сім'ї, порушення у емоційних стосунках й у розподілі ролей.

Батьківство – соціально-психологічний феномен: емоційно й ціннісно забарвлена сукупність знань, уявлень і переконань щодо себе як родителя, що реалізується у всіх проявах поведінкової складової батьківства.

Вік психологічний – на відміну від віку хронологічного, це поняття позначає певний, якісно своєрідний шабель онтогенетичного розвитку, що обумовлюється закономірностями формування організму, умовами життя, навчання і виховання та має конкретно-історичне походження (дитинство).

Вік хронологічний – виражає тривалість існування індивіда з моменту його народження.

Взаємодія – у психології процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок.

Взаємозалежність (Mutuality) – термін, що використовувався Е. Еріксоном для вираження уявлень, відповідно до яких потреби і здібності різних поколінь знаходяться у взаємній залежності.

Взаєморозуміння – розуміння суб'єктами один одного. Механізми взаєморозуміння: ідентифікація, рефлексія, стереотипізація, а також механізм зворотного зв'язку.

Вплив – у психології процес і результат зміни індивідом поведінки іншої людини, її установок, намірів, уявлень, оцінок тощо у процесі взаємодії з ним.

Виховання – це складний світ людських взаємин, який характеризується, в першу чергу, певними стосунками між батьками та дітьми.

Гіперсоціалізація – це тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини.

Гіпопротекція – це недостатність опіки і контролю за поведінкою дитини, брак чи відсутність уваги, тепла, турботи про фізичний і духовний розвиток дитини, невключеність у її життя.

Делегування – порушення в сімейному спілкуванні, яке полягає в стійкому бажанні зробити з дитини найкращу, приписуванні дитині якостей, якими вона не володіє.

Діагноз психологічний (від гр. diagnosis – розпізнавання) – це кінцевий результат діяльності психолога, спрямованої на описання і з'ясування сутності індивідуально-психологічних рис особистості з метою оцінки їхнього актуального стану, прогнозу подальшого розвитку і розробки рекомендацій, обумовлених завданням обстеження.

Діагностичне інтерв'ю – це метод отримання інформації загального змісту, воно спрямоване на зондування різних аспектів поведінки, властивостей особистості, характеру, а також життя взагалі: з'ясування інтересів та здібностей, положення в сім'ї, ставлення до батьків, братів і сестер тощо.

Діагностика психологічна (психодіагностика) – описання стану об'єктів, якими у різних відносинах можуть виступати окрема особистість, група або організація.

Динаміка сім'ї – це зміни її структури та функцій залежно від етапів життєдіяльності.

Дисфункціональна сім'я – сім'я, яка нездатна задовольняти потреби своїх членів в особистісному та духовному зростанні. У таких сім'ях, згідно системному підходу, закон гомеостазу сильніший ніж чинність закону розвитку.

Здоров'я психічне – стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам дійсності регуляцію поведінки та діяльності.

Ідеальна сім'я – нормативна модель сім'ї, яка приймається суспільством, відображена в колективних уявленнях та культурі суспільства, насамперед релігійної.

Ідентифікація (від лат. *identificare* – ототожнювати) – ототожнення; установлення схожості чого-небудь з чим-небудь. Поняття, введене З. Фрейдом, далеко поширилося за рамки психоаналізу. Ідентифікація розглядається як найважливіший механізм соціалізації, що проявляється в прийнятті індивідом соціальної ролі при входженні в групу, формуванні соціальних установок і т. д.

Інсайд – миттєве осяяння, вирішення проблеми або задачі.

Інтерв'ю – основний метод психологічного консультування, один з важливих методів аналізу унікальної системи замовлення клієнта, мета якого – створення для нього альтернативних варіантів дій, почуттів, думок, переживань, цілей, тобто, створення більшої мобільності його внутрішнього світу, психічної реальності.

Інтервенція це намагання аналітика розпізнати несвідомі процеси на основі їхніх похідних та повідомити їх пацієнтові у формі «гіпотетичних конструкцій і реконструкцій», спираючись на припущення, що ці процеси визначають прояви поведінки (симптоматики) пацієнта.

Інтерпретація являє собою роз'яснення неясного або схованого для клієнта значення деяких аспектів його переживання або поведінки. При цьому неусвідомлені феномени стають усвідомленими.

Елементарна сім'я – сім'я, що складається з трьох членів: чоловік, дружина та дитина.

Конфліктні сім'ї – це сім'ї, де у взаєминах чоловіка, жінки і дітей є сфери, у яких інтереси, потреби, наміри й бажання членів сім'ї приходять у зіткнення, породжуючи сильні й тривалі негативні емоційні стани. Шлюб може довгостроково зберігатися завдяки взаємним поступкам і компромісам, а також іншим зберігаючим його факторам.

Кризові сім'ї – це сім'ї, де протистояння інтересів і потреб членів сім'ї носить особливо різкий характер і розповсюджується на важливі сфери життєдіяльності

сімейного союзу. Члени сім'ї займають непримиренні й навіть ворожі позиції по відношенню один до одного, не погоджуючись ні на які поступки або компромісні рішення. Кризові шлюби розпадаються або перебувають на грані розпаду.

Комплекс батьківський – те ж, що комплекс Едипів. У З. Фрейда це поняття зустрічається досить часто, оскільки він надавав особливого значення взаєминам хлопчика з батьком.

Комплекс Едипів – іманентний несвідомий еротичний потяг дитини до одного з батьків протилежної статі й пов'язане з цим агресивне почуття до іншого – своєї статі. Виникаючий у ранньому дитинстві комплекс уявлень і почуттів, головним чином несвідомих, що полягають у статевому потязі дитини до одного з батьків (протилежної статі) й прагненні усунути іншого з батьків (своєї статі).

Комплекс Електри – за К. Г. Юнгом, несвідомий еротичний потяг дівчинки до батька і пов'язані з цим негативні установки до матері. Природа, зміст і функції комплексу Електри аналогічні таким у Едиповому комплексі.

Конфлікт – (від лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення ідей, інтересів, потреб, оцінок, рівня прагнень, домагань в окремій особі або в групі осіб.

Конфлікт – крайнє загострення суперечностей; зіткнення осіб, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок, рівня прагнень, домагань тощо при намаганні їх розв'язати на фоні емоційних станів.

Конфлікт внутрішній – психічний стан людини, що викликається амбівалентністю почуттів і зтяжною боротьбою мотивів, які затримують прийняття рішення.

Конфлікт внутрішньоособистісний – гостре негативне переживання, викликане зіткненням протилежних ціннісних орієнтацій особистості, її потреб, інтересів, прагнень, що відображає суперечливі зв'язки з соціальним середовищем.

Кохання – інтенсивне, напружене почуття одного суб'єкта до іншого, фізіологічно обумовлене сексуальною потребою і яке має вираження в прагненні бути максимально представленим своїми особистісно-значущими рисами у

життєдіяльності іншого таким чином, щоб пробуджувати у нього потребу у відповідному почутті такої ж інтенсивності та стійкості.

Любов – це висока ступінь емоційно-позитивного відношення до об'єкту, що виокремлюється серед інших та стає для суб'єкта центром стійких життєвих інтересів та потреб.

Маніпулювання – приховане керування діями та поведінкою інших людей за допомогою експлуатації їх «слабких місць».

Методи діагностичні (тести) – група методів психологічного дослідження, що використовуються для з'ясування того, наскільки психічні якості людини відповідають раніше виявленим нормам та стандартам.

Методи психологічного дослідження – певні шляхи збору наукових психологічних фактів, які відображають специфіку психічних фактів або явищ і слугують предметом теоретичного аналізу.

Нормальна сім'я – сім'я, що сприяє задоволенню потреб її членів, має стабільні емоційні відносини та чіткий розподіл ролей.

Нормально функціонуюча сім'я – сім'я, що відповідально й диференційовано виконує свої функції, внаслідок чого задовольняє потреби в зростанні й змінах як сім'ї в цілому, так і кожного члена сім'ї. Ознаками такої сім'ї є толерантність, повага один до одного, чесність, бажання бути разом, схожість інтересів і цінностей, цьому сприяє вміння членів сім'ї вести переговори за усіма аспектами спільного життя.

Основні соціалізуючі функції сім'ї – це забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда, формування статевої ідентифікації дитини, адекватної самооцінки, розумового розвитку та розвитку здібностей і потенційних можливостей, забезпечення дитині почуття захищеності, формування ціннісних орієнтацій особистості, оволодінні нею основними соціальними нормами.

Полігамія – шлюб між одним і декількома іншими індивідами.

Полігінія – шлюб між одним чоловіком та кількома жінками.

Поліандрія – шлюб між однією жінкою та кількома чоловіками.

Порушення функцій сім'ї – це такі особливості життєдіяльності сім'ї, які утруднюють або перешкоджають виконанню її функцій.

Проблемні сім'ї – це сім'ї, для яких характерна поява особливо важких ситуацій, здатних привести до розпаду шлюбу. Наприклад, відсутність житла, важка й тривала хвороба одного із подружжя, відсутність засобів на утримання сім'ї, осуд за карний злочин на тривалий строк і цілий ряд інших надзвичайних життєвих обставин.

Пристрасть – стійке, глибоке та сильне почуття, що обумовлює спрямованість думок та поведінки людини.

Психологічна діагностика – процедури для вимірювання індивідуальних властивостей особистості, а також психологічної патології та психічних розладів.

Психологічне здоров'я сім'ї – це комплексний узагальнений показник соціально-психологічної активності її членів у сімейних взаєминах, у соціальному середовищі й професійній сфері їхньої діяльності та є станом душевного психологічного благополуччя родини, що забезпечує адекватну їхнім життєвим умовам регуляцію поведінки й діяльності всіх членів сім'ї.

Психологічне здоров'я – це інтегральний показник функціонування сучасної родини, що відображає якісну сторону соціальних і психолого-педагогічних процесів, що відбуваються в ній.

Психологічні оцінки – це системні або стандартизовані процедури спостереження за поведінкою.

Психологія сім'ї – галузь психологічної науки, предметом вивчення якої є закономірності функціонування сім'ї, прояви і механізми шлюбно-сімейних відносин.

Психосоматичні розлади – розлади функцій органів і систем, обумовлені впливом психотравмуючих чинників.

Проективні методи (лат. projectio — викидання вперед) — сукупність методик, спрямованих на дослідження особистості і утворених в рамках проективного діагностичного підходу.

Проективні методики – це особлива група діагностичних тестів, що є спеціальною технікою дослідження тих властивостей особистості, психічних властивостей у конкретного суб'єкта, які найменше доступні безпосередньому спостереженню або опитуванню.

Рапорт – взаємне почуття близькості. Клієнт не може творчо функціонувати, якщо не відчує атмосферу душевного тепла і підтримки з боку консультанта. Консультант, в свою чергу, без рапорту не зможе отримати необхідну інформацію та бути ефективним в консультуванні.

Сиблінги – група рідних братів і сестер.

Сиблінгова позиція – функціональна роль дитини, пов'язана з її черговістю народження в сім'ї.

Сім'я – мала соціальна група, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками та дітьми, братами і сестрами, іншими родичами, що живуть разом і формують спільне господарство на основі єдиного сімейного бюджету.

Сімейне виховання – процес, в ході якого відбувається повноцінне становлення та розвиток особистості дитини.

Сімейне виховання – сукупність цілеспрямованих виховних впливів з боку батьків та інших членів сім'ї.

Сімейна історія – поняття, що стосується історичного контексту сім'ї й описує хронологію значимих подій життя сім'ї у продовж декількох поколінь.

Сімейна ідентичність – це зміст цінностей, прагнень, експектацій, тривог та проблем адаптації, розділених членами сім'ї або взаємодоповнюючих ними в процесі виконання сімейних ролей. Іншими словами, сімейна ідентичність – це емоційне й когнітивне «Ми» сім'ї.

Сімейна історія – поняття, що стосується історичного контексту сім'ї й описує хронологію значимих подій життя сім'ї у продовж декількох поколінь.

Сімейні концепції – визначають правила відносин до людей і речей: від одного покоління до іншого передаються не стільки матеріальні блага, скільки стратегії

переробки конфліктів і формування симптомів, структури світогляду й структури відносини, які переходять від батьків до дітей. Концепції беруть початок у критичних переживаннях одного зі членів сім'ї, у релігійних і філософських ідеях, укорінюються, засвоюються дітьми й знову передаються наступному поколінню дітей.

Сімейна легенда існує для обґрунтування стійкості взаєностосунків і захищає індивідуума від критичної оцінки реальності. Інтерпретації окремих подій, що викривляють реальні факти сімейної історії, дозволяють підтримувати міф про сімейне благополуччя. На відміну від сімейного міфу сімейна легенда усвідомлюється як неправда, викривлення інформації, але з часом сімейна легенда може стати частиною сімейного міфу.

Сімейні міфи – це сукупність інтегрованих переконань, які поділяються всіма членами сім'ї, поєднують їх і відповідають на запитання «Хто ми?». Ці переконання стосуються взаєностосунків і не піддаються сумнівам з боку тих, хто залучений до сім'ї, незважаючи на наявність викривлень, які вони можуть містити. Згідно системного підходу, міфи або легенди – це гомеостатичний механізм, що має на меті підтримку «стійкого стану».

Сімейне право – це галузь права, що врегульовує сімейно-шлюбні та прирівняні до них відносини. Основним джерелом сімейного права є Сімейний кодекс України (СКУ) від 15 листопада 2001 р., який визначає засади шлюбу, умови і порядок одруження, врегульовує особисті та майнові відносини, які виникають між подружжям, між батьками і дітьми та іншими членами сім'ї.

Сімейна тема/таємниця – вживається для позначення певних подій (проблем), які несуть емоційне навантаження і навколо яких формується та періодично повторюються в сім'ї конфлікти.

Сімейний сценарій – це стійкі патерни мікродинаміки та структурної організації сім'ї, повторювані з покоління в покоління, які обумовлені подіями сімейної історії.

Сімейні таємниці – це табуйовані теми (які пов'язані з подіями в сім'ї), про які члени сім'ї з різних причин не хочуть або не можуть говорити.

Соціально-психологічна модель сімейних відносин відображає: типологію сімей, структуру, форми, функції, ролі, стилі виховання, а також проблеми сучасної сім'ї.

Соціалізація – це процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві.

Справжня сім'я – конкретна сім'я як соціальна група, об'єкт дослідження.

Стереотипи (патерни) взаємодії – це стійкі способи поведінки членів сім'ї і комунікативні стереотипи, в яких укладено певний сенс або певні послання для членів сім'ї. Деякі стереотипи взаємодії є патогенними.

Типова сім'я – найпоширеніший у цьому суспільстві варіант моделі сім'ї.

Традиційна сім'я поєднує кілька поколінь родичів. Вона складається з дідусів і бабусь, їхніх дітей із дружинами та чоловіками, та онуків. Додатковими рисами цих сімей є: релігійність, дотримання національних звичаїв, патріархальність.

Функція – це життєдіяльність сім'ї, пов'язана із задоволенням визначених потреб її членів. Виконання функцій сім'ї має значення не тільки для її членів та родичів але й для суспільства в цілому.

Шлюб – це санкціонована і регульована суспільством форма відносин між чоловіком і жінкою, яка встановлює їхні права та обов'язки по відношенню один до одного та до дітей, свого потомства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дніпрова О. А. Трансформація подружніх стосунків у молодих сім'ях / Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія. 2018. № 1. С. 21-25.
2. Кримова Н. О., Лисенко О. М. Комунікативна парадигма як основа практики регулювання конфліктів / Габітус. 2020. № 12. С. 68-73.
3. Кримова Н. О., Грабчак Л. Б. Особливості батьківської ролі в сім'ї та вихованні дітей // Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика : матеріали всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (05 листопада 2021 року). Вип. 1. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2021. С. 218-224.
4. Кримова Н. О., Маслієнко Т. О. Вплив кількості дітей у родині на дитячо-батьківські відносини та обумовлення особистісних особливостей дитини // Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика : матеріали II Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (04 листопада 2022 року). Вип. 2. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2022. С. 178-183.
5. Мелоян А.Е. Психологія сім'ї та сімейних відносин: навчальний посібник. Слов'янськ, 2019. 120 с.
6. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.
7. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.
8. Радчук В. М. Механізми вибору шлюбного партнера / Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2019. Вип. 2. С. 232-239.
9. Седих К. В., Зозуль Т. В. Типи індивідуального еротичного коду у чоловіків / Психологія і особистість. 2019. № 1 (15). С. 86-100.

10. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.

Інформаційні ресурси

1. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт. URL : <http://www.mon.gov.ua>

2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіційний сайт URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>

3. Одеська національна наукова бібліотека : офіційний сайт. URL : <http://odnb.odessa.ua/>.

4. Бібліотека Університету Ушинського : офіційний сайт. URL : <https://library.pdpu.edu.ua/>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1.

Прислів'я:

- 1) «Куєш залізо – не шкодуй вугілля, ростиш сина – не шкодуй їжі».
- 2) «Що корисно одному, то шкідливо іншому».
- 3) «Будуючи сімейне життя – внесок кожного повинен бути рівноцінним».
- 4) «Любиш брати, умій і сам давати».
- 5) «Де двоє, там третій – зайвий».
- 6) «У відносини двох не повинні влізати інші».
- 7) «Краще своє поберегти, ніж чуже прожити».
- 8) «У сім'ї необхідні компроміси».
- 9) «У кожного своя правда».
- 10) «Тільки тоді легко жити з людиною, коли не вважаєш ні себе вище, чи краще його, а ні його вище і краще себе».
- 11) «Що не під силу одному, то зроблять двоє».
- 12) «Тим сильніше і міцніше сім'я, чим більше в неї вкладено спільної праці».
- 13) «Сім'я міцна ладом».
- 14) «Сім'я в купі – не страшна і хмара».
- 15) «Сім'я міцна, коли над нею дах один».
- 16) «Одна бджола меду не наносить».
- 17) «Без хазяїна двір, а без хазяйки хата, плаче».
- 18) «У поганого та недоброго чоловіка жінка завжди нерозумна».

ДОДАТОК 2.

Ситуаційно-рольові ігри, в яких можна відпрацьовувати техніку
«Конструктивної суперечки»:

Дезертирство. Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них запросив друзів, а інший, знаючи про це, раптом пізно повернувся додому.

Запрошення до батьків. Грають двоє: чоловік і дружина, які домовилися вихідний день провести вдома.

Раптом подзвонили батьки одного із них і покликали подружжя в гості. Той, чії це батьки, одразу ж почав збиратися, із чим інший не згоден.

Вихід із дому. Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них збирається піти кудись із дому, а інший хоче поговорити і незадоволений тим, що той відмовляється затриматися.

Пізнє повернення. Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них зустрів свого старого друга (подругу), друг (подруга) протилежної статі. Зайшов до нього (до неї) і пізно повернувся додому.

Ремонт. Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них був ініціатором ремонту квартири, до чого інший ставився досить скептично. Зненацька виявилось, що ремонт обійдеться набагато дорожче, і той, хто був проти нього, наполягає на припиненні робіт.

ДОДАТОК 3.

Техніка «Логічні наслідки» (алгоритм).

Це такий виховний метод, за якого батьківські вимоги для дитини стають осмисленими та логічними, оскільки тісно пов'язані з наслідками або результатами дій. Дитина повинна усвідомлювати логіку виправної міри впливу для того, щоб ця міра була ефективною.

Крок 1. Запишіть конкретну поведінку вашої дитини, яку б ви хотіли виправити за допомогою методу логічного наслідку.

Крок 2. Перерахуйте три якості, які ви любите у вашій дитині.

Крок 3. Запишіть, що ви хочете зробити в даній ситуації і чому.

Крок 4. Запишіть, чого хоче ваша дитина і чому.

Крок 5. Разом з дитиною складіть перелік різноманітних вирішень проблеми. Крок 6. Виходячи з переліку, виробіть єдине рішення проблеми. Нехай спочатку дитина викреслить із переліку ті пропозиції, які їй не влаштовують. Потім ви викреслюєте пропозиції, неприйнятні для вас. Виберіть одне або кілька речень і, взаємно погодивши їх, запишіть. Необхідно, щоб кожен залишився задоволений прийнятим рішенням, інакше воно не спрацює.

Крок 7. Подякуйте дитині за сприяння. Скажіть: «Спасибі тобі за допомогу у розв'язанні цього завдання. Що мені робити, якщо ти раптом забудеш?» Ось тепер настає момент розробити логічний наслідок, який народжується на основі або вашої пропозиції, або пропозиції дитини (найкращою буде та пропозиція, яка виправдовуватиме свій вибір). Відразу після того, як ви обговорите й погодите логічний наслідок, запишіть його.

Крок 8. Скориставшись цим логічним наслідком, задайте самі собі такі питання: «Чи домігся я результатів, які принесуть користь мені і моїй дитині? Чи потребує цей логічний наслідок у подальшому вдосконалення?»

Для того, щоб логічні наслідки були ефективними виховними методами, вони повинні поєднувати в собі чотири принципи.

1. Завжди й у всьому проявляти повагу до дитини. Дозволяти дитині брати участь у визначенні логічних наслідків. Усього, що викликає в дитини почуття

провини або сорому, треба всіляко уникати, інакше вона може розцінити логічний наслідок як покарання.

2. Наслідки повинні бути розумними за своєю суттю. Будь-який непомірний або занадто суворий наслідок дитина сприйме як покарання, а не як спосіб виправлення своєї помилки.

3. Наслідки повинні мати логічне співвідношення до помилки дитини. Якщо вона утримує речі без ладу, то сама знаходить час прибрати й привести їх у порядок. Якщо вона завдає кому-небудь болю, то намагається його полегшити. Якщо вона зіпсувала якусь річ, то відновлює її або відшкодовує шкоду іншим способом.

4. Логічні наслідки повинні привчати дитину нести відповідальність за вчинене, не змушуючи її при цьому «розплачуватися» за ту чи іншу помилку.

ДОДАТОК 4

Основні ідеї організації виховання у біхевіористичній (поведінковій) парадигмі полягають у тому, що батьки розглядаються, з одного боку, як елементи середовища, з іншого, – як агенти соціалізації і «конструктори» поведінки дитини.

Для того, щоб модифікувати поведінкові реакції дитини, потрібно навчитися аналізувати поведінку в термінах стимули, наслідки, підкріплення, робити акцент на обумовлений прояв любові до дитини.

Методи й прийоми виховного впливу:

1. Метод модифікації, переучування – полягає у виокремленні позитивних моментів у поведінці, їх посиленні й максимальному схваленні. Початковим етапом такого переучування є оцінка (діагностика) поведінки дитини. Необхідно враховувати дитячу індивідуальність з погляду чинників мотивації (підкріплення): який з них є для кожної конкретної дитини найбільш дієвим. Способами формування поведінки є позитивне підкріплення – заохочення, винагорода; негативне підкріплення – покарання; відсутність підкріплення – відсутність уваги. В основному практикується схвалення за правильні вчинки (у формі зацікавленості дорослого, заохочення і похвали або матеріальної винагороди). Окрім цього, батькам пропонують застосовувати методи ігнорування або відмови від підкріплення неприйнятних форм поведінки. Негативні санкції застосовуються для припинення небажаної форми поведінки. Методична складність вказаних прийомів полягає у їх систематичності і точності виконання.

2. Метод моделювання передбачає ефект переносу бажаної поведінки, а батько - зразок правильних дій.

3. Метод поетапних змін заснований на тому, що явні зміни у поведінці досягаються у результаті кроків, кожен з яких є таким незначним, що майже не відрізняється від попереднього. Цей метод практикується для усунення надмірної прив'язаності до об'єктів в аутичних дітей.

4. Метод десенсибілізації – розроблений для подолання страхів і фобічних реакцій в дітей і використовується як варіант методики поетапних змін. В основі цього тренінгу лежать два принципи: а) поєднання стимулів, що викликають тривогу, з релаксацією і задоволенням, які ї повинні поступово відтіснити почуття страху; б) систематичний рух від найменш хвилюючих ситуацій до найбільш стресогенних, що викликають максимальну тривогу. Ця методика має успіх при корекції таких станів як фобія тварин, страх води, шкільна фобія і страх прийому їжі (наприклад, від маленьких пухнастих іграшок тварин до справжніх).

5. Методика «виключеного часу», або тайм-аут використовується в якості альтернативи методам покарання (за непослух дітей карають п'ятихвилинним тайм-аутом і якщо їхня поведінка змінюється на краще, то вона схвалюється або матеріально заохочується).

6. Техніка «гіперкорекції» – спрямована на усунення заподіяної шкоди дитиною і засвоєння конструктивних правил формування поведінки [Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.].

ДОДАТОК 5

У статті «Виховання батьків» (1912) А. Адлер пропонує батькам наступні рекомендації стосовно виховання розумово здорової дитини:

1. Вихователь або батьки повинні завоювати любов дитини. Найважливіший помічник виховання – любов. Любов дитини – безумовна гарантія її вихованості.

2. Найкращою підтримкою у розвитку дитини є її впевненість у власних силах, сміливість.

3. Слабкі й хворобливі діти легко втрачають впевненість у собі, так само, як розбалувані і позбавлені опіки діти.

4. За жодних обставин дитина не повинна боятися свого вихователя.

5. Що стосується виховних санкцій, то похвала й винагорода кращі за покарання. Якщо покарання неможливо уникнути, то воно повинно інформувати дитину про те, що вона зробила невірно, і концентрувати увагу на кращих способах поведінки. 6. Замість того, щоб вимагати сліпої покори, слід у максимально можливому ступені залишати за дитиною свободу прийняття рішення.

Послідовник А. Адлера, Рудольф Дрейкурс, сприяв розробці ідей «сімейної ради» як одного із засобів встановлення атмосфери довіри й любові в сім'ї.

Завдання батьків стосовно виховання дітей він вбачав у:

1) повазі унікальності, індивідуальності й недоторканності дітей раннього віку;

2) розумінні дітей (умінні розуміти мотиви і значення вчинків дітей);

3) відпрацюванні конструктивних взаємин із дитиною;

4) знаходженні власних прийомів виховання.

Методи виховання, сформульовані Р. Дрейкурсом:

1) батькам слід будувати взаємини з дітьми на їхній щирій підтримці, але не варто при цьому допускати необмеженої свободи;

2) у співробітництві з дитиною потрібно визначити обов'язки кожного й сферу його відповідальності;

3) встановлення обмежень створюють у дитини почуття безпеки і надають впевненості у правильності своїх вчинків;

4) не слід карати дітей, оскільки покарання викликає таку ж озлобленість, як і насильство;

5) не можна ображати словами;

6) застосовувати заохочення та ін. Вирішуючи конкретні завдання, психолог пропонує такі принципи: - невтручання батьків у конфлікти між дітьми; - рівноправна участь всіх членів у сімейних справах; - розуміння кожним членом сім'ї відповідальності за виконання сімейних обов'язків.

Методи і прийоми виховання, розроблені Т. Гордоном:

1) будь-яка проблема повинна вирішуватися батьками спільно з дітьми, поетапно: визначається сама проблема, продумуються варіанти її вирішення, обирається найбільш вдалий варіант, підшукуються способи вирішення проблеми, оцінюється можливість успіху. Наголошується на наданні дітям можливості вибору хоча б між двома допустимими варіантами. Рекомендовано не заставляти й не карати, а виховувати, дозволяти дітям висловлюватися про логічні наслідки своїх вчинків, застосовувати некаральні методи корекції поведінки.

2) з'ясувати, чия проблема: якщо дитини, то вона має право прийняти рішення й пережити всі його наслідки;

3) надавати дитині зразок для наслідування в любові й піклуванні про своє внутрішнє Я;

4) заохочувати спроможності дитини приймати самостійне рішення;

5) міркувати й висловлюватися про своїх дітей у термінах конкретних особливостей і фактів їхньої поведінки, а не з погляду перманентних якостей особистості (наприклад, «Іра забула свої речі у кухні» замість «Олена неакуратна і неуважна»);

б) реагувати на недопустиму з батьківського погляду поведінку дітей з допомогою Я-повідомлень, висловлювань, які містять тільки вираження власних почуттів, а не нотацій або обвинувачень (наприклад, «Я надто стомилася, щоб гратися з тобою» замість «Перестань скиглити, бо підеш у свою кімнату»).

Основні ідеї виховання К. Роджерса:

1. Батьківська любов має різні рівні - це любов-турбота про тілесне благополуччя дитини, любов до внутрішнього Я дитини і її здатності індивідуально приймати рішення.

2. Батькам слід впливати на цінності і переконання дітей, залишаючи за ними свободу вибору конкретних дій.

3. Стиль спілкування в сім'ї повинен базуватися на відкритості, свободі, взаємній повазі.

4. Потрібно навчити дитину самостійно приймати рішення і справлятися зі своїми проблемами.

5. Батькам слід навчитися приймати допомогу від дітей.